

W dobie powszechnie dziś głoszonej idei jednoczenia Europy - integracji politycznej, społecznej i gospodarczej państw - szczególnej wagi nabiera problem jej jednoczenia kulturowego. Z jednej strony żywione są nadzieje na wzajemne wzbogacenie kultur o nowe, lokalne wartości, z drugiej zaś - obawy, czy nie spowoduje to powstania jednej, globalnej, zunifikowanej monokultury. Dotyka to także sfery związanej z kształtowaniem przestrzeni i architektury.

Prezentowany Państwu II tom „Teki Komisji Architektury, Urbanistyki i Studiów Krajobrazowych” Oddziału PAN w Lublinie, poświęcony jest zagadnieniom architektury w kontekście nowych uwarunkowań geopolitycznych. Prezentuje różnorodne problemy z zakresu projektowania architektonicznego w dobie globalizacji i powszechnej informatyzacji.

Obecnie mamy do czynienia z nowymi możliwościami projektowania międzyregionalnego. Dzięki rozwojowi technik informatycznych jest możliwa współpraca transgraniczna architektów, która z jednej strony sprzyja wymianie doświadczeń oraz integruje środowiska zawodowe w procesie kształtowania wspólnej kultury architektonicznej, z drugiej zaś może stanowić zagrożenie dla tożsamości architektury regionalnej, wprowadzając powszechne zunifikowane wzorce europejskie nieliczące się z kontekstem miejsca i tożsamością architektury regionalnej. Uwidacznia się to szczególnie w przestrzeniach zbudowanych, stanowiących bezpośredni i najtrwalszy wytwór kultury człowieka.

Problem identyfikacji miejsca staje się dziś czymś bardzo powszechnym i w różnych regionach przybiera heterogeniczny wymiar. Ochrona tożsamości miejsca staje się bardzo istotna, a bez świadomych tego architektów może być zaprzepaszczona.

Prezentowane artykuły pokazują problemy, na jakie napotykają architekci chcący zachować tożsamość architektoniczną, urbanistyczną i przestrzenną z jednej strony, z drugiej zaś postęp techniczny wymusza na nich poszukiwanie nowych współczesnych rozwiązań. Otwarcie granic, przenikanie idei, technologii ujednolica techniki projektowania, a poprzez to uniformizuje wypowiedzi architektoniczne. Jednocześnie te same techniki dają nieograniczone możliwości kształtowania architektury.

Przy tych uwarunkowaniach niezmiernie trudne jest zachowanie indywidualizmu oraz nawiązania do kontekstu kulturowego miejsca. Innowacje techniczne stymulują zarówno rozwój nowych form architektonicznych, wszechobecne uporządkowanie i upiększanie przestrzeni jak też, zagrażają historycznej przestrzeni wielu miast.

Powszechna globalizacja powoduje powstawanie przeobrażeń społecznych i gospodarczych mających istotny wpływ na kształtowanie przestrzeni zabudowanej. We współczesnym projektowaniu niezmiernie istotne staje się badanie zasobów dziedzictwa kulturowego tak, aby móc kreować współczesną architekturę przyjazną lokalnej kulturze i tradycji. Uszanowanie wartości kulturowej architektury miejsca i projektowania zgodnie ze współczesnymi trendami wymaga szukania pewnej równowagi, co daje wyraz w idei tzw. projektowania zrównoważonego, a co jednocześnie warunkuje „dobre” przekształcenie przestrzeni, czyli właściwe

gospodarowanie przestrzenią dla przyszłych pokoleń z zachowaniem dziedzictwa kulturowego regionu i miejsca. Zachowanie tej równowagi staje się drogą do utrzymania europejskiego dziedzictwa kulturowego cechującego się różnorodnością.

Artykuły zamieszczone w tym tomie ukazują zatem problemy związane z poszukiwaniem tożsamości architektonicznej w dobie globalizacji w różnych miejscach Europy, przybliżając przykłady wspólnych transgranicznych działań w zakresie ochrony i zachowania wartości dziedzictwa architektonicznego. Pokazują jak ważnym dla architektów w ich pracach projektowych staje się znalezienie swojego miejsca w czasie postępującej globalizacji architektury współczesnej.

Znalezienie granic między architekturą regionalną a architekturą globalną staje się wspólnym wyzwaniem, które możemy zaobserwować w wielu działaniach architektonicznych i urbanistycznych.

Jestem przekonana o tym, że prezentowana publikacja wzbogaci naszą wiedzę o problematykę architektoniczną początku XXI w., zwłaszcza w jej kontekstach związanych z procesami postępującej globalizacji, obejmującymi wszystkie dziedziny życia, łącznie z procesami projektowania architektonicznego, realizacjami budowlanymi i szukaniem źródeł europejskich, wielokulturowych i wieloreligijnych korzeni architektury pogranicza Unii Europejskiej.

WSTĘP

Ośrodek „Brama Grodzka – Teatr NN” jest samorządową instytucją kultury działającą w Lublinie na Starym Mieście. Siedzibą instytucji jest Brama Grodzka, która do 1939 roku była przejściem pomiędzy miastem chrześcijańskim a nieistniejącą dziś dzielnicą żydowską. Odbudowa siedziby, a następnie prowadzona w niej działalność, zapoczątkowała proces ożywiania i ratowania lubelskiego Starego Miasta. Program Ośrodka koncentruje się wokół zagadnień związanych z dziedzictwem kulturowym Bramy, jej historycznym i symbolicznym znaczeniem jako miejsca łączącego narody, religie i tradycje. W programach artystycznych i edukacyjnych szczególne miejsce zajmuje zagadnienie pamięci, a w szczególności problem ocalania pamięci o polsko-żydowskim Lublinie.

Początki Ośrodka „Brama Grodzka – Teatr NN” są związane z działalnością teatralną. „Teatr NN” był tzw. teatrem alternatywnym, działającym początkowo jako część programowa Lubelskiego Studia Teatralnego, na bazie którego w 1991 roku powstało Centrum Kultury. W 1998 roku został przekształcony w samodzielną instytucję kultury funkcjonującą odtąd pod nazwą Ośrodek „Brama Grodzka – Teatr NN”.

ODBUDOWA

Jako autonomiczna instytucja Ośrodek użytkuje Bramę Grodzką i dwa budynki do niej przylegające: kamienice Grodzka 21 i 36. W momencie zasiedlenia w 1992 roku obiekty te były jednymi z najbardziej zdewastowanych miejsc w Lublinie. Stan techniczny obiektów i stopień degradacji substancji zabytkowej spowodowanej brakiem prac remontowych i zabezpieczających groził katastrofą budowlaną¹. Przełomowym momentem dla odbudowy siedziby Teatru było przeznaczenie przez Urząd Miasta w Lublinie w 1994 roku dotacji na remont i zabezpieczenie Bramy Grodzkiej wraz z kamienicą Grodzka 21. Zanim podjęto prace remontowo-budowlane i zabezpieczające, przygotowano podstawy inwestycji w postaci koncepcji programu wykorzystania Bramy Grodzkiej wraz z programem inwestorskim całego przedsięwzięcia. Wymagało to przebadania istniejącej dokumentacji, konsultacji z projektantami, konserwatorem zabytków, przygotowania wstępnych opinii o stanie technicznym kamienic. Sytuację komplikował brak rozpoznania archeologicznego w obszarze prowadzonych prac².

Renowacja siedziby Teatru trwała od 1994 do 2000 roku. Prace renowacyjne zostały przeprowadzone w następujących obiektach: Brama Grodzka – podbicie fundamentów, wymiana dachu i adaptacja poddasza, wykonanie elewacji, montaż instalacji elektrycznej i ciepłowniczej, wymiana stolarki okiennej i drzwiowej. W kamienicy Grodzka 21 podbito fundamenty, wykonano elewacje, zbudowano od podstaw piwnice i taras, wymieniono stropy, ciągi schodowe, zaadaptowano poddasze, zamontowano instalacje elektryczną, wodno-kanalizacyjną i ciepłowniczą, wymieniono stolarkę okienną i drzwiową. W kamienicy Grodzka 34 wykonano

elewacje, wymieniono stolarkę okienną i drzwiową, zamontowano instalację ciepłowniczą³.

Źródło: Zdjęcie własne, wykonane w ramach projektu „Wzrost jakości życia mieszkańców miasta i gminy Wągrowiec”.

Twórcy Ośrodka stanęli przed wyzwaniem związanym nie tylko z koniecznością remontu zniszczonych kamienic, w których podjęli się prowadzenia działalności o profilu kulturalnym. Odbudowa i przywracanie do życia kompleksu Bramy Grodzkiej było jednym z pierwszych kroków w procesie rewitalizacji lubelskiego Starego Miasta. Działania rozpoczęte przez Ośrodek miały szerszy kontekst społeczny. Stare Miasto postrzegane było i jest jako dzielnica niebezpieczna, którą zamieszkują ludzie z marginesu społecznego. Dlatego od kwietnia 1999 r. w Ośrodku zaczęto realizować program „Odkrywanie Miejsca – Historia i Przyszłość Starego Miasta w Lublinie” związany z tym właśnie problemem. Był to cykl interdyscyplinarnych dyskusji, podczas których dochodziło do spotkań i wymiany informacji pomiędzy specjalistami i mieszkańcami⁴.

Odbudowa Bramy Grodzkiej to jednak przede wszystkim odkrywanie historii i tożsamości miejsca.

„Poznanie historii Bramy za sprawą odbudowy, poszukiwań materiałów to zdobywanie wiedzy o lubelskich Żydach i o tym, że na pustych dziś przestrzeniach wokół Zamku tętniło życie miasta żydowskiego. Jednocześnie okazało się jak wielka jest skala zapomnienia. Ocalanie Pamięci stało się programem Ośrodka”⁵.

Źródło: <https://www.flickr.com/photos/14811111@N01/10000000000/>

Brama Grodzka, zwana Bramą Żydowską⁶, jest jednym z pierwszych murowanych elementów obwarowań miasta wybudowanych w 1342 roku po zezwoleniu Kazimierza Wielkiego. Pierwotnie miała około 12 metrów wysokości, była założona na planie czworoboku, jednoprzestrzenna, nieprzesklepiona, z otworami o ostrołukowym wykończeniu. Nad przejazdem bramnym znajdowała się izba straży miejskiej. W latach 60. XVI w. zostało dobudowane przedbramie, które służyło do podnoszenia drewnianego mostu zwodzonego prowadzącego do Zamku. W latach 80. XVI w. przejazd Bramy został przesklepiony, a następnie nakryty dachem gontowym. Na początku XVII w. na skutek podmycia wodą runął fragment muru i frambuży. Wtedy przebudowano Bramę w budowlę dwukondygnacyjną, nakrytą dwuspadowym dachem, równoległym do przejazdu, od południowego wschodu przylegał do niej dom wrotnego z czasem przerobiony na miejskie stajnie. Jej wygląd znamy m. in. z obrazu z kościoła OO. Dominikanów „Pożar miasta Lublina z 1719 roku” namalowanym około 1740 r.

U schyłku XVIII w. na skutek bardzo złego stanu technicznego obiektu działająca w Lublinie Komisja Dobrego Porządku zwróciła się do króla Stanisława Augusta Poniatowskiego o sfinansowanie remontu obiektu. Wykonanie projektu zlecono Dominikowi Merliniemu. W 1785 roku Merlini zmienił bryłę Bramy: zrównał przedbramie i część główną i nakrył je wspólnym dachem dwuspadowym, przebudował parter, gdzie umiejscowił cztery sklepy otwarte do przejazdu. Na piętrze zaprojektował od frontu jeden duży pokój i mały od tyłu, przedzielone sienią i kuchnią. Jednocześnie zmienił przeznaczenie Bramy z funkcji obronnej na mieszkalno-handlową, co niewątpliwie wiązało się z rozwijającą się dzielnicą żydowską. W XIX w. w kompleks Bramy włączono stajnie przerobione na sklepy poprzez przesklepienie kolebkowe i otwarcie do wnętrza Bramy. W 1873 r. w drodze licytacji nieruchomość wraz z kamienicami Grodzka 21 i 36 nabył Chaim Kleiman. Rozbudowa kamienic w latach 60. i 80. XIX w. spowodowała, że Brama przestała być budynkiem wolno stojącym. Na przełomie XIX i XX w. nad przejazdem bramnym wybudowano niskie półpiętro oświetlone dużym koszowym oknem, do którego był dostęp z pomieszczeń nad stajniami.

W 1942 r. spłonął dach Bramy. W 1945 roku osunęła się oficyna przylegających budynków. Zniszczeń dopełniło osunięcie się skrajnych oficyn kamienicy Grodzka 36A. W 1945 roku miasto przejęło budynek podobnie jak inne mienie żydowskie. Projekt renowacji budynku opracował w 1946 r. inż. Zamorowski, jednak zakończenie remontu nastąpiło w 1954 roku. W trakcie prac zlikwidowano wcześniejsze podziały traktowe, tworząc jedno pomieszczenie na piętrze. Obiekt oddano do użytku Liceum Sztuk Plastycznych. Od 1992 roku budynek użytkuje Ośrodek „Brama Grodzka – Teatr

Program

Twórcy Ośrodka, odbudowując Bramę, mieli jasno sprecyzowane społeczne i edukacyjne cele tworzonej instytucji. Program od samych początków nawiązywał do duchowego dziedzictwa Lublina, będącego kiedyś częścią wielokulturowego pogranicza. Odkrywając przeszłość i żyjąc w konkretnym miejscu i czasie realizowano pierwszy program Pamięć – Miejsce – Obecność, który był szeregiem przedsięwzięć odbywających się w kręgu tematów uznanych za kluczowe dla tego miejsca. Były to: współpraca i dialog pomiędzy środowiskami twórczymi, edukacja na rzecz budowania społeczeństwa obywatelskiego i demokracji lokalnej, ochrona dziedzictwa kulturowego związanego z siedzibą i otoczeniem Ośrodka oraz działalność artystyczna. Program został nagrodzony w 1993 r. w konkursie Fundacji Kultury „Małe Ojczyzny – Tradycja dla Przyszłości”⁷.

Na działalność Ośrodka składają się trzy rodzaje aktywności: projekty artystyczne, programy edukacyjne i program Wielka Księga Miasta – archiwum⁸.

Projekty artystyczne

W latach 1990-1996 odbyło się pięć premier Teatru NN: „Wędrowki Niebieskie”, „Ziemskie Pokarmy”, „Inwokacja”, „Zbyt głośna samotność”, „Moby Dick”. W swoich przedstawieniach Teatr NN stworzył własny, oryginalny język teatralny bliski poetyce snu. Wyjątkowe znaczenie mają natomiast Misteria Pamięci, czyli działania artystyczne przeprowadzane w przestrzeni miasta, które przywracają konkretnym miejscom utraconą pamięć. Dotychczas zrealizowane Misteria to m. in.: „Jedna Ziemia - Dwie Świątynie” (2000), „Dzień Pięciu Modlitw” (2001), „Poemat o Miejscu” (2004). Innym symbolicznym działaniem jest wysyłanie w rocznicę likwidacji lubelskiego getta (16 marca) listów zaadresowanych do mieszkańców nieistniejącego miasta żydowskiego. W 2001 roku Teatr NN rozpoczął realizację cyklu przedstawień teatralnych odwołujących się do folkloru żydowskiego. Powstają one na motywach opowieści chasydzkich. W Ośrodku przypomina się także postać lubelskiego poety Józefa Czechowicza. Każdego roku, 15 marca podczas „Urodzin Czechowicza” odczytywane są fragmenty „Poematu o mieście Lublinie” a ręczną metodą typograficzną odbija się egzemplarze tego utworu. Jedyną imprezą Ośrodka o charakterze masowym była „Noc Świętojańska”, impreza o charakterze widowiska, promująca Stare Miasto wśród mieszkańców Lublina.

Programy edukacyjne

Edukacja kulturalna pełni istotną rolę w programach Ośrodka. Jednym z pierwszych programów były „Spotkania Kultur”, czyli prezentacje artystów z Europy Środkowo-Wschodniej i Zachodniej. W ich ramach odbyły się m. in. „Spotkania z prawosławiem”, sesje tematyczne: „Bruno Schulz: Lublin-Lwów-Drohobycz” (1992),

„Bohumil Hrabal” (1993), „Żydzi lubelscy” (1994, 1996). Ponadto zrealizowano cykl „Spotkań z dokumentem” - prezentacji filmów dokumentalnych i reportaży radiowych, którym towarzyszyły spotkania z ich twórcami. Ośrodek organizuje zajęcia dydaktyczne w zakresie edukacji wielokulturowej dla uczniów oraz szkolenia i seminaria dla nauczycieli: w 2001 r. odbyło się seminarium „Dziedzictwo kulturowe Żydów na Lubelszczyźnie”, którego pokłosiem jest podręcznik dla nauczycieli, w 2003 roku zorganizowano seminarium „Wielokulturowe dziedzictwo Lubelszczyzny”. Ponadto została stworzona oferta edukacyjna dla młodzieży szkolnej oparta na eksponowanej w Ośrodku wystawie dokumentalnej „Portret Miejsca”. W 2001 r. w Ośrodku odbyła się międzynarodowa konferencja „Edukacja dla Pojednania” zorganizowana przez Ośrodek oraz Carnegie Council (Nowy Jork) i Uniwersytet Jagielloński (Kraków). W 2002 roku zainicjowano program „Zapomniana Przeszłość - Wielokulturowe Tradycje Lubelszczyzny”, którego celem jest stworzenie edukacyjnego portalu internetowego zawierającego informacje dotyczące wieloreligijnej i wieloetnicznej historii regionu. Edukacyjny charakter ma także wystawa „Elementarz - życie dzieci w obozie na Majdanku” eksponowana w jednym z obozowych baraków.

Wielka Księga Miasta - Archiwum

Realizowany od 1997 r. program „Wielka Księga Miasta” polega na tworzeniu archiwum materiałów dokumentalnych: fotografii, relacji mówionych (wywiady z mieszkańcami Lublina, którzy pamiętają okres przedwojenny), tekstów literackich i dokumentów pokazujących codzienne życie przedwojennego Lublina. Zebrane materiały są punktem wyjścia do działań o charakterze artystycznym i edukacyjnym. Aktualnie eksponowana we wnętrzach Bramy wystawa dokumentalna „Portret Miejsca” tworzy jednocześnie aranżację wnętrz siedziby Ośrodka. Jej forma plastyczna wyrosła z doświadczeń teatru i jest związana ze specyficznym dla teatru językiem form. Ważną częścią wystawy jest makieta dawnego lubelskiego zespołu staromiejskiego obejmująca nieistniejącą już dzielnicę żydowską i unaoczniająca skalę zniszczeń dokonanych w czasie II wojny światowej. Natomiast w ramach projektu „Dom” gromadzone są informacje o wybranych kamienicach z obszaru Starego Miasta i dzielnicy żydowskiej. Materiały archiwalne służą m. in. jako podstawa prowadzonej przez Ośrodek działalności wydawniczej w ramach, której wydawane jest czasopismo „Scriptores”. Dwa ostatnie numery były poświęcone polsko-żydowskiemu Lublinowi.

Zespół Ośrodka stanowi 15 pracowników merytorycznych, każdy z nich jest odpowiedzialny za konkretny program zgodny z celami statutowymi instytucji. Środki na realizację projektów są pozyskiwane z fundacji i organizacji pozarządowych m. in. Fundacji Batorego, Fundacji Współpracy Polsko-Niemieckiej, Projectguggenheim, Akademii Rozwoju Filantropii w Polsce. Głównymi odbiorcami i uczestnikami programów są uczniowie, nauczyciele, studenci i mieszkańcy Lublina. Program Ośrodka powstawał na przecięciu działalności naukowej, muzealniczej, dokumentacyjnej, edukacyjnej, artystycznej i animatorskiej, łamiąc stereotyp

instytucji upowszechniania kultury. Instytucja ściśle współpracuje z uczelniami wyższymi, archiwami, muzeami, szkołami, Kuratorium Oświaty, lokalnymi mediami.

TOŻSAMOŚĆ MIEJSCA

Nigdy nie wybieramy czasu ani miejsca, w którym przychodzi nam żyć. W tym świecie zadziwiająco pięknym i okrutnym jesteśmy tylko gośćmi i wędrowcami. (...) To tu, w Bramie Grodzkiej, zwanej też Bramą Żydowską, będącej dawniej przejściem pomiędzy miastem chrześcijańskim a miastem żydowskim próbujemy zrozumieć, co oznacza to miejsce dla nas dzisiaj, jakim jest dla nas przesłaniem⁹.

Odbudowa budynku Bramy to odbudowa konkretnego miejsca na mapie Lublina. Ale w tym wyjątkowym przypadku, jakim jest Brama Grodzka, odbudowa była początkiem odkrywania miejsca i była podstawą budowy tożsamości tego miejsca. Obecnie wszystkie działania Ośrodka koncentrują się wokół ochrony tożsamości Bramy Grodzkiej oraz jej bliższego i dalszego otoczenia.

Bardzo ważnym pojęciem dla twórców Ośrodka była i jest definicja małej ojczyzny, która w sensie przestrzennym oznacza Lublin i Region Lubelski, a w sensie duchowym sprawy, które wyrastają z tradycji i historii tych miejsc. Właśnie tę definicję wzięli ze sobą idąc na spotkanie z przyszłością, z jej nowymi pytaniami i problemami, mając jednocześnie wiedzę o przeszłości. Na przykładzie działalności

Ośrodek „Brama Grodzka – Teatr NN” widzieć, jak ważne jest rozpoznanie miejsca człowieka w jego w małej ojczyźnie, wpisanie konkretnego miejsca w przestrzeń, jak istotna jest pamięć o historii i umiejętność jej rekonstrukcji. Wszystkie działania Ośrodka obrazują proces poznawania miejsca, następnie budowania programu, który jest podstawą utrwalania tożsamości tego konkretnego miejsca - miejsca spotkania, miejsca poznania własnej tożsamości, gdzie kształtuje się poczucie przynależności, uczy otwartości, tolerancji i zrozumienia dla innych.

PIŚMIENNICTWO

Brama. 1997. Lublin.

Dokumentacja Grodzkiej 21 i Bramy Grodzkiej, 1992, oprac. E. Mitrus. (mps) Lublin.

Odkrywanie miejsca. Historia i przyszłość Starego Miasta w Lublinie. Diagnozy – Szanse – Możliwości. 1999. (red. B. Odnotus). Lublin.

Pietrasiewicz T., 2001. Ośrodek „Brama Grodzka – Teatr NN” w Lublinie, [w:] Małe ojczyzny. Kultura. Edukacja. Rozwój lokalny, red. W. Theiss. Warszawa.

Podgórska J., 2003. Nawróceni na Bramę, Polityka 47.

Przypadek zamierzony. Dlaczego właśnie Krawiecka 41? O genezie projektu „Krawiecka 41” i działalności Ośrodka „Brama Grodzka – Teatr NN” 2003.(rozmowa z Tomaszem Pietrasiewiczem). „Scriptores” 2(28), 177-201.

Studziński J., 1997. Historia Bramy Grodzkiej, [w:] Brama, Lublin.

Teodorowicz-Czerepińska J., 1983. Brama Grodzka w Lublinie. Dokumentacja naukowo-historyczna, (mps). Lublin.

„Grodzka Gate - NN Theatre” Center - reconstruction and identity of the place.

Abstract. The paper discusses the accomplishments of an independent cultural institution which works for the benefit of the local community. Reconstruction of the Grodzka Gate and the activities of the Center residing there refer to the symbolic and historical significance of the place, which used to be a passage from the Christian to the Jewish part of the City.

Key words: cultural identity, spiritual heritage, multiculturalism

